

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Лабораторія філологічних досліджень
Шуменський університет «Спископ косянтин преславський» (Болгарія)
Вища лінгвістична школа (м. Ченстохова, Польща)

МОВА. СВІДОМІСТЬ. КОНЦЕПТ

Збірник наукових праць

Випуск 8

Мелітополь
2018

УДК 81'1(08)
ББК 80
М 74

Затверджено Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (протокол № 7 від 24 червня 2010 р.).

Рецензенти:

Габідулліна А. Р., *д-р філол. наук, проф.*
Дербеньова Л. В., *д-р філол. наук, проф.*

Редакційна колегія:

Солоненко А. М., *д-р біол. наук, проф. (Україна)*; **Білоусенко П. І.**, *д-р філол. наук, проф. (Україна)*; **Коноваленко Т. В.**, *канд. пед. наук, доц. (Україна)*; **Митяй З. О.**, *канд. філол. наук, доц. (Україна)*; **Хомчак О. Г.**, *канд. філол. наук, доц. (Україна)*; **Іванова Тотка Стоянова** *д-р філософії, проф. (Болгарія)*; **Матеуш Донсаль**, *д-р філософії, проф., (Польща)*; **Сімашко Т. В.**, *д-р філол. наук, проф. (Росія)*; **Бахар Гюнеш**, *д-р філол. наук, проф. (Туреччина)*; **Айдарбекова А. С.**, *канд. філол. наук, доц. (Казахстан)*

М 74 Мова. Свідомість. Концепт: зб. наук. статей / відп. ред. О. Г. Хомчак. – Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. – Вип. 8. – 157 с.

ISBN 978-617-7055-81-4

До збірника ввійшли наукові праці, присвячені актуальним питанням філології. Дослідники різних фахових рівнів ставлять і розв'язують проблеми широкого наукового діапазону. Основні положення статей були обговорені на VII Міжнародному науковому семінарі «Концептуальні проблеми функціонування мови в полікультурному просторі» (30 березня 2018 року) в Мелітопольському державному педагогічному університеті імені Богдана Хмельницького.

Збірник призначений для фахівців і широкого кола читачів, що цікавляться актуальними проблемами філології.

Відповідальність за достовірність та оригінальність поданих матеріалів (фактів, цитат, прізвищ, імен, результатів досліджень тощо) покладається на авторів.

УДК 81'1(08)
ББК 80
© Хомчак О.Г., відп. ред., 2018

жінці (Ганні) аж стільки. Ганна ж дає відповідь: *А на цих подушках, як би вам сказати, вишите таємне письмо* [4, с. 270].

Письменник переосмислює біблійну легенду, зображуючи вогненні стовпи, що виходять з крайнеба, а не з небес, тим самим підкреслюючи зв'язок цього дива із земним життям, людством та життєвими перипетіями.

У контексті смислового навантаження є образ вогнених стовпів, які є символом незнищенності людської віри, надії, духовності, продовження кращого життя: *...Вогненні стовпи виростили й дивували світ небувалим двоїнням, а заметене снігами село замерло в напруженій тиші перед боєм* [4, с. 315]. Вони також є втіленням прагнення людини до свободи, звільнення від соціального та національного поневолення. Це право на свободу, наголошує автор, потрібно відстояти, завоювати.

У своїй творчості Р. Іваничук активно використовує концептуальні, етнокультурні, етнографічні, етноісторичні образи-символи, які допомагають реципієнту краще усвідомити, сприйняти і зрозуміти спрямовані до нього інтенції. Саме ці концепти стають основним структурним компонентом презентованої моделі художнього світу письменника і забезпечують саме існування цієї моделі в її філософському вимірі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бічуга Н. Горіння й не згорання: [Творчість Р. Іваничука] / Н. Бічуга // Дзвін. – 2004. – С. 41-45.
2. Іваничук Р. Мальви (яничари). Орда [Текст] : романи / Р. Іваничук. – Харків : Євроекспрес, 2000. – 416 с.
3. Іваничук Р. Благослови, душе моя, Господа... / Р. Іваничук. – Львів : Каменяр, 1993. – 114 с.
4. Іваничук Р. Вогненні стовпи: тетралогія / Р. Іваничук. – Харків: Фоліо, 2013. – 507 с.
5. Копейцева Л. Конструенти психологізму у романі Р. Іваничука „Вогненні стовпи” / Л. Копейцева // Художні модули хронотопу в культурно-мистецькому дискурсі: / Наукові записки. – Випуск 148. – Серія: Філологічні науки. – Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2016. – С. 113-118.
6. Лотман Ю. Анализ поэтического текста / Ю. Лотман. – М.: Искусство, 1970. – 237 с.
7. Мельник О. Роман Іваничук: Не вірте, коли кажу, що написано останній роман... [Укр. письменнику Р. Іваничуку – 80 років] / О. Мельник // Упоряд. кур'єр. – 2009. – №101. – С. 56-63.
8. Хомчак Е. Символ как способ свободного смыслообразования в сознании реципиента (на материале текстов И.А. Гончарова) / Сборник научных докладов «Филология и культурология. Научные предложения» (27.02.2015 – 28.02. 2015) – Варшава: «Diamond trading tour», 2015. – С. 94-95.

Копейцева Л.П., Міц К.С.

*Мелітопольський державний педагогічний
Університет імені Богдана Хмельницького*

ЧАСОПРОСТОРОВІ МОДЕЛІ У РОМАНІСТИЧНОМУ ДИСКУРСІ І. ФРАНКА (ЗА РОМАНАМИ “ПЕРЕХРЕСНІ СТЕЖКИ” ТА “ПЕТРІЙ І ДОВБУЩУКИ”)

У другій половині XIX століття, для якого характерним було інтенсивне становлення української національної літератури, помітне місце займала постать І. Франка, який належав до когорти найбільш монументальних, „знакових” постатей [2, с. 17].

Вагомим внеском у системний аналіз художніх творів І. Франка є праці Т. Гундорової, А. Швець; до проблем світоглядно-філософських аспектів прози митця звернувся М. Гуняк. Окремі спостереження над психологічною майстерністю Франка-прозаїка містяться у статтях Л. Бондар, Ж. Букетової, Р. Гром'яка, І. Денисюка, М. Ільницького, М. Рудницького та ін.

Дослідженню часопросторової організації художнього тексту, романістики митця, різних її аспектів українські науковці присвятили цілу низку праць літературознавчого й літературно-критичного характеру: Б. Кир'ячук, А. Ковальчук, Л. Копейцева, М. Ткачук, Н. Тодчук.

Однак дослідження своєрідності хронотопу в романах „Перехресні стежки” та „Петрії і Довбушуки” залишається не вивченою проблемою, тому об'єктом аналізу часопросторових особливостей літературного твору було обрано названі твори, оскільки саме вони утілюють у собі оригінальність часопросторової поетичальності, творчу індивідуальність Франка-романіста.

На думку Л. Колейцевої, час та простір є висхідними величинами, за допомогою яких і відбувається формування індивідуально-авторської картини світу письменника [4, с. 161]. За словами літературознавця К. Дронь, “художній часопростір – це багатовимірне поняття, що функціонує на всіх рівнях системи прозової творчості І. Франка (на структурному – як сюжетно-подієвий, фабульний, соціально-психологічний і в межах підсистеми – хронотоп набуває смислороджувальної функції” [3, с. 11].

Роман “Перехресні стежки” належить до епічних творів І. Франка, у яких надзвичайно велике місце займають хронотопічні зміщення, коли час стає художньо-зримим, а простір інтенсифікується, втягується в рух сюжету, історії. Ознаки часу розкриваються в просторі і простір осмислюється і вимірюється часом [3, с. 65]. Тобто маємо зразок художнього експерименту над хронологічним та топографічним часопростором як одним із ключових рівнів організації романного процесу.

Слушним є визначення дослідниці Н. Тодчук [5], яка наголосила, що для багатьох творів І. Франка ключовою основою є хронотоп дороги, що втілює у собі переживання персонажів та прийняття доленосних рішень. Застосування даного різновиду хронотопу автором у романі “Петрії і Довбушуки” послужили і для розвитку сюжетної канви. Таким чином наратор намагався донести до читачів, що життя кожної людини уподібнене дорозі: від народження – до смерті. Вдалим прикладом цього є образ життя Андрія, який після смерті своєї дівчини Олесі різко змінив свій характер та поведінку. Його батько, Кирило Петрій на це йому відповів: “*Так, синочку, так. Поступай лишень по своїй волі, по своїм розумі, я ти не бороню, но мого благословенства не получиш ти на таку дорогу!*” [7, с. 166].

Символічною є й назва роману “Перехресні стежки”, яка відіграє одну з ключових позицій і є важливим рівнем художньої організації роману, а саме з комплікативно сконструйованим образом автора, який подається як низка віддзеркалень. І. Франко здійснює проєкцію історії родини на історію всього соціуму в тих часових проміжках, які потрапляють в коло зображення. Символічний контекст назви виявляється через низку знакових зустрічей Рафаловича. Спочатку він побачився зі Стальським, який виявився чоловіком Регіни – його колишнього кохання, потім із самою Регіною. Третьою подією стала зустріч з селянином, яка сприяла роздумам Рафаловича про долю всього народу: “*...У його голові шибнуло дивне порівняння. Отсей старий, що заблукав у близькій сусідстві рідного села, що стоїть насеред гладкого, рівного шляху і не знає, в який бік йому додому, – чи ж се не символ усього нашого народу?*” [6, с. 325].

Не менш важливу роль у романі відіграє хронотоп дороги – це ті самі перехресні стежки, якими крокує головний герой. Метафоризація хронотопу дороги у життєвий шлях Євгенія Рафаловича позбавляє даний хронотопний комплекс чіткості руху, проте реципієнт може простежити реалізацію накресленої персонажем мети, зустрічей, а також подій, що слугують певними векторами його “життєвої дороги”. Перехресні шляхи головних героїв романів Андрія Петрія та Євгенія Рафаловича розбиваються на певні відрізки, які повні несподіваних зустрічей та подій, що відкривають внутрішні світи персонажів. У той же час вони є символом перетину долі людей у передбаченому просторі та у передбачений час.

Одним із яскравих виявів хронотопу, що втілений у творчості І. Франка, є “круглий” час, який, на думку літературознавців, у своїй основі є міфологічним і ґрунтується на ідеї циклічного розвитку буття та уявлення про колоподібний рух астральних світлil навколо світової осі” [3, с. 103]. Вдалим підтвердженням цієї тези є метафоризація образу сонця у романі “Петрії і Довбушуки”: воно “*обливало хмари кривавим світлом*” та “*грозило своїм червоним жаром запалити все...*” [7, с. 18]. К. Дронь зазначила: “І внутрішня, і зовнішня форми фіксації часоплину моделюють образи річного та добового циклів, що, своєю чергою, проступають в повному чи частковому вигляді” [3, с. 101]. Колообіг часу у романах “Перехресні стежки” та “Петрії і Довбушуки” утілює в собі двоаспектний вияв: внутрішній вказує на психологічний фактор особистості та зовнішній – об'єктивно-темпоральна фіксація часу.

У романі спостерігаємо, що з топографічним хронотопом тісно пов'язаний психологічний хронотоп персонажів, при цьому І.Франко використав засоби "відкритого" та "прихованого" психологізму. Це надало можливість читачам простежити внутрішній стан та переживання героїв твору. У II розділі автор застосовує ретроспекцію, аби дати детальну характеристику образу Стальського та повертає спогади Рафаловича на 25 років назад, в часи, коли він був його вихованцем. Після спогаду сцени з катованим котом та повернення у дійсність Рафаловича: "...Євгенію, не знати чому, в тій хвилині причулося жалібно м'якотиння катованого kota..." [6, с. 185]. Таким чином Франко скористався можливістю розкрити "прихований психологізм" садизму Стальського. Це дає повні підстави вважати, що автор застосував зовнішній хронотоп.

Одним із векторів хронотопу твору І. Франка є соціально-історичний час роману. Нагадаємо, що окреслені автором події відбулися перед початком ХХ сторіччя, що вплинуло на свідомість усіх персонажів. Хоч у 1861 році було скасоване кріпацтво, життя селян від цього не полегшилося. У ХХІХ розділі роману реалістично зображено стан тогочасного села: "...Перед його очима потяглися села, бідні, сірі, з головатими вербами при дорозі, з обламаними садками, болотяними вигонами, обскубанними сірими стріхами, пообвалюваними тут і там плотами" [6, с. 291]. Перед нами постала картина справжньої кризи суспільства, яке отруєне злом, оманю, садизмом, іраціоналізмом та передчуттям близького апокаліпсису. Згадаємо галюцинації Барана, його марення з приводу приходу антихриста, що викликало дику реакцію юрби та погоню за душевно хворим: "якийсь інстинктивний рух, у якому тонула індивідуальна свідомість кожного..." [5, с. 26]. На думку теоретика Т.Гундорової, роман "Перехресні стежки" відбив психологію життя "кінця століття" [2, с. 25].

Варто зазначити, що у романі "Петрії і Довбушуки" автор також окреслив соціально-історичну дійсність за допомогою метафоризації образу хати-пустки, використаної для відображення внутрішнього стану Довбушуків: "*Коли ввійшли до сіней, Андрієві перший раз стало чогось страшно, як побачив тую пустку, тії відлюднії, самотнії стіни, як побачив тую колоду серед хати, а на ній шнур, зрубне поліно, на обох кінцях запесане і закарбоване, і сокуру*" [7, с. 71].

Часопросторові межі роману розширюються Франком завдяки введенню у твір спогадів та передісторії життя головних героїв – Регіни та Євгенія. Читачам представлена трагічна доля безчасної жінки та "оптиміста", простежується трансформація характеру та свідомості образів. Митець майстерно послуговується таким різновидом ретроспекції як сон. Сон Рафаловича не лише дещо сповільнив перебіг подій у творі, а й ніс у собі певний задум, бо за іронією долі він виявився віщим: "... Се не дерев'яна колода, се біле тіло жіноче...! Євгенію здається, що він влізав сю втоплену нещасливу жінку..." [6, с. 262].

Завдяки віщим сновидінням наратор розширив часопросторові та сюжетні рамки й у романі "Петрії і Довбушуки". Яскравим прикладом цього став сон Олесі Батланівни, дівчини, яку кохав Андрій Петрій та сон Олекси Довбуша: "*Було се 1776 р. Я бачив такий сон. Мені здавалося, що я лежу на холодній камінній підлозі свої комнати, – а я і в - істі так спав, – коли нараз пукає підо мною підлога, а з-помежи каміння добувається велетна, як уголь чорна, рука, котра подає мені велике письмо. Я встаю, іду до свіла і читаю: *Жити будеш, поки рід твій не буде числитися сім членів. Смерть твоя буде знаком, що надходить час діпання. А тепер іди і покутай! До сповіді приступиш аж перед смертю*" [7; с. 43].*

Не менш важливим є огляд просторових особливостей роману "Перехресні стежки". На думку Я.Грицака, для І.Франка "простір – усвідомлення сталості відношень між явищами, предметами, подіями та їх місцями..." [1, с. 400]. Велику увагу митець приділяє опису екстер'єру, що максимально підсилює враження читача. З перших рядків роману автор коротко окреслює місце, де відбулася зустріч головних героїв: "...Се було на вулиці, перед будинком карного суду, в однім із найбільших провінціальних міст..." [6, с. 178]. Гортаючи сторінки твору, перед нами відкривається меланхолійний опис долини, якою крокує головний герой: "*Ходить осінь по долині і снує свої сіті. Обснувала димами гори, заповнила маркою яри, потяглася сірою курявою за течією рік і потоків, вішається по гілляках дерев...*" [6, с. 289].

У романах "Перехресні стежки" та "Петрії і Довбушуки" автор надає надзвичайно важливе місце екскурсам з "колись" у "тепер". які характеризують напружений пульс роздумів письменника,

що намагається охопити життя персонажів не тільки через хроніку подій, а й пам'ять, що повертає нас до ключового символу роману – перехресних стежок. Саме хронотопічні вектори дозволяють читачам більш глибоко і багатогранніше дослідити особисті переконання образів та погляд автора на тогочасне життя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грицак Я. Пророк у своїй вітчизні. Франко та його спільнота (1856-1886 / Я.Грицак. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
2. Гундорова Т. Франко – не Каменяр / Т. Гундорова. – К. : Критика, 2006. – 632 с.
3. Дронь К. Модель циклічного часу в художній прозі І.Франка / К. Дронь // Наукові праці. – Т.80. – Вип. 67. – С.101-107.
4. Колейцева Л. Теоретичні аспекти дослідження часопростору у вітчизняному і зарубіжному літературознавчому дискурсі / Л.Колейцева, К.Миц. Мова. Свідомість. Концепт : зб. наук. праць / відп. ред. О.Г.Хомчак. – Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2016. – Вип. 6. – С. 161–164.
5. Тодчук Н. Роман Івана Франка “Для домашнього огнища”: простір і час / Н.Тодчук. – Львів : вид-во Ін-ту л-ри ім. Т.Г.Шевченка НАН України, 2002. – 204 с.
6. Франко І. Збір. творів : у 50 т. – / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1976–1986. Т. 35. – 605 с.
7. Франко І. Петрії і Довбушуки. Повість в двох частинах. [Друга редакція] // І. Франко. Збір. творів : у 20 т. – К. : Наукова думка, 1951. – Т.5. – С. 7–148.

Мажара Н.С.

*Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького*

“НЕЩОДЕННИЙ ЩОДЕННИК” РОМАНА ІВАНИЧУКА ЯК ФАКТОР ІСТИНИ ПИСЬМЕННИКА

Постать Романа Іваничука є знаковою для сучасного українського літературного процесу. Це людина зі значним життєвим досвідом, здатна донести до читача чимало злободенних тем, зворушити душу майстерністю художнього слова. Водночас, він є одним із тих письменників, котрі були об'єктивно переконані в актуальності й невичерпності можливостей літератури “non fiction”: “...Майбутньому читачеві достовірні свідчення будуть набагато цікавіші, ніж змодельовані під власний світогляд і досвід письменника сюжети, які не є документальним відбитком проминулого часу й представляють лише авторське артистичне вміння бачити світ у спектрі власних смислів, а не у світлі конкретної правди” [2, с. 4].

Метою нашої розвідки є дослідження “Нещоденного щоденника” Романа Іваничука як генологічного зразка української мемуаристики початку ХХІ століття, що сприятиме розкриттю ще однієї творчої грані цього талановитого митця.

Причини звернення до літератури факту сам письменник пояснював так: “...Буду в цьому жанрі працювати до кінця свого життя, оскільки романні теми для мене вичерпалися” [2, с. 4]. Переосмислюючи власні творчі здобутки, він характеризував художню творчість як можливість “зіставляти буденну реальність із заманливим, звабленим і розкішним обманом художнього мовлення”, наголошуючи, що найефективніше для кожного митця – “наближатись до істини” [2, с. 4].

Не погодимося з Романом Іваничуком щодо трактування мемуаристики як жанру, оскільки вона є метажанровим утворенням, що має власну розгалужену генологічну систему. Один із жанрів якої автор власне і використав у назві своєї праці – “щоденник”.

Якщо звернутися до підвалин теоретичного осмислення української документалістики, ґрунтовно розроблених професором Олександром Галичем, то щоденники – це “щоденні або ж такі, що не мають певної періодичності, записи автором подій, учасником і свідком яких він був” [1, с. 41].